

Alman İdealizminde Ahlaki Eylemin Kaynağı Olarak Ben Düşüncesi ve Geist Sorunu

The Idea of Self as the Source of Moral Action and the Problem of Geist in German Idealism

ZİYA YAVUZ

Necmettin Erbakan University

Received: 07.11.2022 | Accepted: 10.01.2023

Abstract: In German Idealism and in other philosophers of ethics of values who follow this school of thought, the interpretation of the mind according to the human is mainly established on the ethical views of Kant on the main characteristics describing the human namely mind, self-awareness, and freedom of choice. The subject in the moral philosophy of Kant is kept responsible for both the structure of the reality belonging to the essence and the moral code as the self-ruling rational decision-maker. From this perspective, the philosophical rationalism of the modern period which started with Kant bases the morality of the human upon his/her capacity of mind and subjectivity. In this period while the quest for finding a rational basis for morality was prioritized, the subject was taken as the source of values (values of morality) in the name of morality. But we should remark that while the moral conception based on the human mind in parallel with Kant's idealist thought indicates a novelty, it has been criticized by subsequent German idealists (Fichte, Hegel) and the founder philosophers of ethics of values (Scheler, N.Hartmann). This paper aims to discuss the interpretation of ethics according to the human by making a critical evaluation of how much the "self" can be acceptable in establishing the basis of morality from the perspectives of the ethics of values and German Idealism.

Keywords: Ethics, idealism, geist, freedom, self-awareness.

Giriş

Kıta Felsefesinin insan anlayışı, 17. yüzyılda aydınlanma düşüncesinin gelişimiyle birlikte etkilerini günümüzde de gördüğümüz köklü bir değişim geçirmiş ve insan, kendisinden hareketle, öznel bir varlık olarak incelenir olmuştur (Scheler, 1998: 13). Felsefi anlayıştaki insanla ilgili bu değişim Alman düşüncesinde bütün felsefenin (Varlık, Bilgi ve Değer) yeniden kurgulanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kant'la birlikte Alman idealistleri ahlak felsefesinin kurulmasında nesneden (obje) değil de öznenen (süje) yani duyan, düşünen, edip eyleyen ve bilen, kişilik sahibi 'Ben'den hareket etmişlerdir (Akarsu, 1994: 56). Bu düşünürlerin insan biçimsel karakterli felsefelerinin bir sonucu olarak ahlaki açıdan da temel bir ilke olarak ele aldıkları, insanın 'Ben'liğine işaret eden *Geist* (Tin) düşüncesinin, Kant'ın aşkınsal 'Ben'inin metafiziksel ya da ontolojik dönüşümünün bir ifadesi olduğu söylenebilir. İnsanın Tin'sel varlığını, rasyonel yoldan ahlaki bir varlığa yükseltme girişimi olarak 'kişi'leştirme çabası aynı zamanda bir en yüksek varlık görüşünü de zorunlu kılmıştır. O nedenle ilkin burada sorulması gereken soru şudur: Ahlakın temeline konulan bu Geist nasıl bir varlıktır? Bu kavramın rasyonel bir tanımı yapılabilir mi? Geist'in ahlaki özgürlükle bir ilişkisi var mıdır?

Hemen belirtelim ki, gerçekte Geist kavramının ahlaki açıdan kullanımı Leibniz'in metafizik soyutlamayla elde edilen 'monadlar'ın mutlak kendi gelişimleri teorisine kadar geriye götürülebilir. Bu teoriye göre her Geist dışarının etkisine kapalı, bilinçli mutlak bir 'töz' olarak dünyaya kendi belirlenmişliği ile birlikte ahlaki ilkeleri gerçekleştirmek üzere gelir. Bu düşüncede Geist'in fonksiyonu, dünyanın tek oluşu ve bütünlüğü içinde bireysel eylemlerin söz konusu bütünle birlikte yaşantıya geçirilmesi durumu olarak değerlendirilmiştir (Aster, 1980: 250). Ancak, böyle bir yaklaşım, Geist görüşü üzerine ahlakın inşasının olanaklı olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Gerçekten de ahlak, aslında bir bilinmez olan Geist üzerine kurulabilir mi? Ayrıca ahlak, bilmenin bir konusu mudur? İnsanın yapıp etmeleri düşünceye konu olabilir mi?

Geist kuramı Hegel'de farklı bir diyalektik yaklaşımla öznenliğin özüne katılmak suretiyle mutlaklaştırılmıştır. Fichte'nin 'Ben'in mutlaklığı görüşü de bu çizginin bir devamı olarak görülebilir (Heidegger, 2020: 132). Ancak, şunu da belirtmeliyiz ki, 'Ben' düşüncesi Fichte ve Hegel'de her

biri 'Ben'lik taşıyan bireysel öznelerden ziyade sonsuz olan mutlak 'Ben'e yöneliktir. Nitekim sonlu 'Ben'in dünya dışılığının Kant tarafından dünya üstüne yükseltilmesinden sonra Hegel ve Fichte'de 'Ben'lik, tanrının varlığına işaret eden 'Mutlak Ben' olarak yorumlanmıştır (Kröner, 1961: 45). Kant'ın, dünyanın üstünde homo nuemenon olarak tasarladığı kendinde şey (ding an sich) eleştirisiyle Fichte, ahlaklılığı, 'Mutlak Ben'in sonsuz hareketine bağlarken Hegel söz konusu Tin'in nesnelleşerek kendine dönüşünü ahlakın diyalektik yorumu olarak geliştirmiştir. Ayrıca, Fichte, Schelling ve Hegel, Kant'ın öznelciliğine karşı dünyayı mantıksal hale getirmişlerdir. (Windelband, 1957: 488). Nitekim, Fichte'ye göre 'Mutlak Ben'in varlığı, insanın ahlaki oluşu için mantıksal açıdan zorunlu bir postulat olarak geçerlidir.

Diğer taraftan Hegel ve Schelling Tanrı'yı doğaya içkin organik bir varlık olarak değerlendirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında metafiziksel Alman İdealizminin 'Ben' düşüncesi, 'Mutlak Ben'in bir olgusalılık (nesnellik) olarak belirişi şeklinde okunabilir. Bu düşünceden hareketle denilebilir ki böyle bir gelişim sonlu 'Ben'in giderek bireyüstü bir idrake, mutlak bir özneye evrilmesi ve nesnelleşmesidir. Bu düşünce özne nesne korelasyonunu aşma, özneyi özgürleştirme çabası olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu düşünceye göre ahlaka temel olacak en son ilke özne nesne ilişkisini aşan niteliğiyle nesnesiz olmak zorundadır. Zira 'Ben', özdeşlik içindeki özne ve nesne olarak sonsuz etkinliktir. Nitekim Fichte en son yaratıcı ilkeyi sonsuz etkinlik olan aşkınsal 'Ben'de bulmuştur (Copleston, 2010: 14-25). Bireysel bilinç olgusalılıkta kendini bulan bir etkinliktir ve aşkınsal 'Ben', kendini, işte bu bireysel 'Ben'ler yoluyla açılar. 'Kendilik' bilincine sahip bu bireysel 'Ben'ler sürekli bir özgürlük çabası içindedirler. İşte tam da bu yüzden ahlaki bir varlık konumuna yükselirler. Ancak içeriği değer etliğini savunan bir filozof olarak Scheler, ileride de değineceğimiz gibi bu yaklaşıma itiraz etmektedir. O'na göre bireysel 'Ben'ler ve bu 'Ben'lere dayanan Tin ahlaki edimin kaynağı olamaz. Çünkü bunlar nesnelleşebilir olgulardır. Bu durumda ancak, nesne yapılamayan, 'Ben' ve Tin'den bağımsız bir merkez olan 'kişi', edimlerin merkezi olabilir (Akarsu, 1998: 32).

Yukarıda da değinildiği gibi Kant'tan başlayarak gelişen metafiziksel idealizmin soyutlamayla elde edilen rasyonel kurgusu aynı kaynaktan bes-

lenen, ancak ahlaki değerlerin mutlaklığını savunan kimi filozoflarca (Scheler, Hartmann) eleştirilmiştir. İnsanın canlı bir varlık olarak doğal bütünlüğüne vurgu yapan bu eleştirilerin bir sonucu olarak insan, kültür yaratan kimliğiyle değerlendirilmiştir. Buradan da anlaşılabileceği üzere aynı kavramları kullanan filozofların farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Bu yazının bir amacı da ahlaki temellendirmede ortak bir terim olan Geist kavramından hareketle bu farklılığı serimlemek olacaktır. Bu bağlamda Alman İdealizmi çerçevesinde insanın ahlaki oluşunu temellendirmede yanıtını aradığımız sorular şöyle sorulabilir: İnsanı ahlaki kılan onun hangi özelliğidir? ‘İyi’ ve ‘doğru’ değer yargılarının kaynağı insandaki hangi yetiye dayanmaktadır? Ahlaki değerlerin kaynağı nedir?

Değerler etiği açısından bakıldığında ahlaki oluşu ve insanın Tin’sel varlığını duygu durumları üzerinden açıklayan Yeni Kant’çı Bade Okulu düşünürlerine göre insanın nesnel varlığını temellendiren mantıksal yasalar değil, değerlere dayalı olan aksiyolojik yasalardır. Yargılarımız içkin gerçekliklere dayanırlar. Bu gerçeklikler değerler olup insana olması gerekeni (seinsollen) ve yapılması gerekeni (tunsollen) bir sorumluluk olarak yüklerler. Bu düşünürlere göre varlığın temeli akıldan ve bilinçten bağımsız olan değerlere dayanır. İdeal gerçeklikler ve yasalar olarak değerler ‘iyi’, ‘doğru’ ve ‘güzel’ yargılarının ölçütleri olurlar (Bochenski, 2019: 119). Bu çalışmada ayrıca Alman idealistlerinin ve değerler etiği kurucu filozoflarının (Scheler, Hartmann) ahlakın temeline koydukları ortak bir kavram olan Geist kavramının, biri rasyonel ve diğeri emotional olmak üzere iki farklı yöne doğru giden yorumlarını karşılaştıracğız.

Ahlaki İdealizmin Kuruluşu, Fichte ve Ben Bilincinin İnşası

Alman İdealizminde ahlaki davranışın temeline konulacak ilkenin rasyonel yoldan tasarımı yukarıda da değinildiği gibi insanın varlık özünü oluşturan Geist kavramı üzerinden ele alınmıştır. Fichte biçimsel açıdan geçerli sayılan bir ahlak ilkesi olarak Tin’sel bir özneye işaret eden ‘Ben’in, dışsal olan her şeyden arınmış özsel yapısının, öz etkinlik adına öz etkinliğe doğru bir yönelimden (Intention) oluştuğunu savunur. Kendisini, nesne olarak düşünen bu özne ‘Ben’dir ve bu ‘Ben’ özgürce, mutlak etkinliği olgusallaştırmaya yetenekli bir öz belirlenim gücü olarak düşünür. Yani bu demektir ki ‘Ben’, kendi nesnel özümü bir öz belirlenim ve mutlak öz-etkinliği olgusallaştırma gücü olarak tasarlırsam o zaman kendimi de bu

özü edimselleştirmeye yükümlü olarak görürüm (Copleston, 2010: 77). Fichte biri 'Mutlak Ben' diğeri 'Empirik Ben' olmak üzere iki farklı 'Ben'liğin varlığına işaretlerle 'Empirik Ben'in dışsal şeylerle belirlendiğini ve kendisiyle çelişebileceğini oysa 'Mutlak Ben'in tam bağımsız olduğunu ve kendisiyle tam bir uygunluk içinde bulunduğunu savunmaktadır (Fichte, 2006: 118). Ancak, Fichte her ne kadar özne olarak 'Ben'le nesne olarak 'Ben'i birbirinden bilinç marifetiyle ayırıyorsa da aslında bu ayrım geçici bir ayırmadır.

Fichte doğaya, insanın ahlaki etkinliğinin bir aracı olarak bakmıştır. O, bu yaklaşımıyla ahlaklılığı, Tin'sel bir alana çekerek ahlaksal dünyanın olgusallaşmasına doğru bir hareket olarak yorumlamıştır. Burada üretken bir düşünce olarak tasarlanan olgusalılık (Fenomen), varlığın düşünce ile özdeş tutulması girişimidir. Bundan dolayıdır ki Fichte, çıkış noktası olarak bilinçte beliren 'Ben' düşüncesini bir şey olarak değil ama bir etkinlik olarak almaktadır (Copleston, 2010: 27-31). Burada sözü edilen 'Ben'lik tözsel bir varlık olmayıp aksine eyleminde özgür olan bir öznedir. Fichte bu görüşüyle bilgi ve değeri bir edimsellik içindeki 'Ben' kavramında birleştirmiştir. O'na göre ahlak varlığı olarak insan ancak bir etkinliğe karşılık gelebilir. Fichte bu yaklaşımıyla 'Ben'i, bilincimizin deneye dayalı bilgisini mümkün kılan bir edimsellik olarak tanımlamak istemiştir. O nedenle onun saf etkinlik dediği mutlak ilk prensip koşulsuz olup kendi dışındaki her şeyi koşullayan bir özelliğe sahiptir. Öznenin bir bilme etkinliği sonucunda kendini bilmesi koşullu olacağından özne aynı zamanda bilmenin bir nesnesi olacaktır. Oysa işaret edilen 'Ben', bütün bu ikili oluşları kendinde toplayan ve kendiliğinden edimde bulunan mutlak bir etkinlik, bir birlik merkezidir (Ertene, 2018: 73).

Alman İdealizminin Bir Yorumu Olarak Fichte'de Ahlaki Kişinin Özgürlüğü ve Ahlaki Sorumluluk Bilinci

Alman İdealizminin ahlak felsefesinin en temel konusu irade özgürlüğü probleminin nasıl çözümleneceği üzerinedir. Bu bağlamda insanın ahlaki sayılan davranışlarında özgür olup olmadığı ile ilgili sorular şu şekilde sorulabilir: Doğa veya başka güçler tarafından belirlenmiş bir dünyada ahlaklılıktan bahsedilebilir mi? Ya da belirlenimsiz bir dünyada ahlaklılığın bir ölçüsü var mıdır? (Balzer, 2005: 1).

Fichte insanın ne kendi dışında özgür bir varlığın ve ne de kendi özgürlüğünün bilincinde olamayacağını savunmaktadır. O'na göre özgürlük bilinç alanına ait değildir (Fichte, 2006: 126). Özgürlük ancak 'Mutlak Ben'in ortaya çıkışı ve insanın bunun farkına varmasıyla gerçekleşebilir. Bu özgürlük dışsal bir varlıktan kaynaklanan bir özgürlük değildir. O, insanın 'Ben'liğinde bulunan ve kendiliğinden, hiçbir nedene bağlı olmaksızın hareket eden ve aynı zamanda bilmeyi de mümkün kılan bir yetenektir (Ertene, 2018: 73). 'Ben' kendini edimde var eder. Var olmak bir etkinliktir. Bununla birlikte 'Ben' kendini bir edimsellik olarak ortaya koyduğunda kendinin bilincine varabilmesi için bir ben olmayana gereksinir. Bu, nesnel dünyada bir nesneye çarpmadır (Anstoss). Fichte'ye göre 'Ben' kendi edimine karşı duran nesne dünyasını değiştirerek kendisiyle uyumlu hale getirme çabası güder. Bu da onun bir amaca yönelik eylemine yani ahlaki açıdan en son amacı kurma düşüncesine neden olur. Bu düşünce bir birlik idesi olan mutlak 'Ben'in yeniden birleşmesi anlamına gelmektedir. İşte bu ben olmayana karşı sonsuza dek sürdürülecek bu çaba ahlaki bir görev olarak insana yüklenmiştir. Ancak bu yaklaşımda olanla olması gereken ayrımı temellendirilmemiş görünmektedir. Nitekim Fichte, Kant'ın ahlaki 'Ben'e yüklediği otonomi düşüncesini teorik bir alana çekerek her şeyi 'Ben'den başlayarak 'Ben' için olmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Ertene, 2018: 89). Fichte için saf 'Ben' dolayısıyla 'Ben'lik (Ichheit) temel bir ilke niteliği taşımaktadır. O'na göre ilke tüm dışsal ilgilerden bağımsız olarak zorunluluk içermelidir. Çünkü 'Ben'lik bilinci somut bir olgunun (Tatsache) varlığında değil, bir edime ilişkin görüde (Tathandlung) temellenir. Tin'in akıl olarak etkinliği mutlak bir etkinliktir. Bundan dolayıdır ki tüm belirlenmişlikler, ilkesini kendilerini önceleyen bu etkinlikten alırlar (Öksüzan, 2018: 181). Söz konusu aklın özerk bir yeti olarak tanımlanabilmesi için onun kendi dışında bir 'Ben'le (mutlak) özdeş tutulması gerekmektedir.

Öte yandan Kant'ın ortaya koyduğu şekliyle özgürlük, bilincin, fenomenler dünyasında kendine gerçeklik kazandıracağı ideal bir dünya tasavvuruna dayanmaktadır. Buna bağlı olarak bilinçten doğan ödev düşüncesi aklın otonomisini, dolayısıyla akla özgü nedenselliğin ortaya çıkmasını ve buna ağılı olarak da sorumluluk bilincinin oluşmasını sağlamaktadır. Fichte, Kant'ın bu görüşüne dayanarak özgürlüğün yani ahlaki açı-

dan olması gerekenin, Tin'in doğa ile sürekli olarak bir mücadele içinde ortaya çıkacağını savunmaktadır. O'na göre insan her durumda mükemmel arayacak ve kendini mükemmelleştirmeye, kendi 'Ben'liğini keşfetmeye çalışacaktır. Bu yönde çaba göstermek ve çalışmak kendini var etmenin bir koşuludur. Özgürlük idesinin, insanın öz niteliği olarak 'Ben'liğinden geldiğini savunan Fichte'ye göre ahlaklık sadece anlama yetisinin bir çabası sonucu ortaya çıkmaz. Ahlaki oluş, diğer bir açıdan bakıldığında vicdan duygusuna (Gewissen) dayalı olarak deneyimlenebilen bir olgudur (Öksüzan, 2018: 156-160). Fichte özgürlüğü açıklarken bilincin iki türlü temsili bir belirlenim altında olduğunu, bunlardan ilkinin irade yoluyla özgür edimde bulunma, ikincisinin ise zorunluluk duygusuna dayalı edimler olduğunu savunmaktadır.

Öte yandan Fichte 'Ben'in kendinde bulduğu ahlaki sorumluluğu ahlak yasasına temel olması açısından sağlam bir kaynak olamayacağını savunur. Bundan dolayıdır ki ahlak yasası doğaüstü bir yasa yani ilahi bir kaynaktan beslenen bir ilkeye göreli olmalıdır. Fakat bilincin ötesine geçen böyle bir düşünce Kant'ın ortaya koyduğu aklın yasasına dayanan ahlak anlayışına yabancıdır. Fichte'ye göre dışsal bir otorite tarafından konulan yasa insandaki sorumluluk duygusunu geliştirecektir. Ancak bu sorumluluk 'Ben'in bilinçli bir çabasına dayanmaz. O, Tin'de kendiliğinden gerçekleşen insana verili bir ahlaki yetenektir. Bu yetenek insana tanrı tarafından verilmiş olup ahlakilik bilinçte doğaüstü bir yetenek olarak onu doğaya üstün kılar. Böylece insan dışsal bir ilkeyle ahlaki bir dünyaya yüksektirilmiş olmaktadır (Öksüzan, 2018: 165-167). Bu kabul edildiğinde 'Ben'i aşan ve yasaya bağlı olarak gerçekleştirilen bilinçli eylemler de 'iyi'ye yönelik olacağı için, nesne dünyasında doğru eylem de söz konusu 'iyi' üzerinden değerlendirilecektir. Ki zaten mutlak anlamda gerçeklik ve 'Ben'in tanınması, insanda doğaüstü bir yetenek olan vicdana dayanmaktadır (Albayrak, 2018: 51). Görüldüğü üzere Fichte insanın özgürlüğünü ve ahlaki sorumluluk taşımasını aşkın bir ilkeye (vicdan) dayandırmaktadır.

Fichte'ye göre özgür bir bilince sahip olması zorunlu olan ahlaki 'Ben', insanın doğaya içkin bir niteliğidir. Ancak iradenin bu şekilde bilinç dışı bir varlıktan türetilmesi değerler etiği açısından tartışma konusudur. Çünkü bilinç insanın bir nesneye yönelik refleksiyon yoluyla kazandığı bir yetidir. Kendi hakkında düşünme ortadan kaldırıldığında 'Ben'in öz belir-

lenim çabasının nesnesi de yok edilmiş olmaktadır (Cassirer, 1961: 294). Öte yandan tasavvurumuza yansıyan dünyanın gerçekliği dünya tarafından yaratılmaz aksine onlar 'Ben'in eylemi olarak geçerlidirler. Çünkü gerçekten varoluş halindeki şey sadece kendi özgürlüğü içindeki 'Ben' olarak 'Mutlak Ben'dir (Weischedel, 2014: 239).

Benzer bir yaklaşım Schelling'in düşüncesinde de görülmektedir. Özgürlük, bir bilinç durumu olarak bütün bireysel ahlaki bilinçlerde verili olduğundan 'kişi'lerin iradeleri bütün olgu durumlarında özgürce gerçekleşir. Bu demektir ki 'Mutlak Ben', görünüşe çıkarken sadece kendi belirle-nim edimi ile değil aynı zamanda 'kişi'nin kendilik bilincinin bir edimi olarak ortaya çıkar (Pluder, 2013: 335). Schelling'e göre 'Mutlak Ben'in görünümü (erscheinen) her şeyden önce gerçek özgürlüktür. Bu durumda özgürlük, en içsel ve mutlak öznenin nesnelleşmesi anlamına gelmektedir (Soykan, 2006: 132). Ancak, bu yaklaşım Schelling'te de görüldüğü gibi insanın özgürlüğünü, 'Mutlak Ben'in determinasyonu altına sokarak meta-fizik anlamda da geçersiz kılmıştır.

Fichte'den Hegel'e İdealizmin Geist Diyalektiği, Benlik ve Ahlaki Özgürlük

Ahlaki İdealizmin temelini kuran bir kavram olarak *Geist* düşüncesi Hegel diyalektiğinin aynı zamanda varoluşsal anlamını da ortaya koymaktadır. Hegel'in Geist diyalektiği; kendi kendisiyle aynı kalan (özdeş) bir kavram dünyası, her an değişen cisimler dünyası ve değişme ile özdeşliğin kendisinde birleştiği 'Ben'in dünyası şeklinde özetlenebilir. Söz konusu 'Ben' hiçbir değişikliğe uğramayan bir birlik ilkesidir. Böyle bir ilkenin kavranışı 'Ben'in kendi kendisini (Reflektion) düşünmesiyle mümkün olur. Zira ide kendinde varlıktır (Ansichsein). Madde ise başkasına göre başka olan (Anderssein) varlıktır. Sadece 'Ben' kendisi için (Fürsichsein) olabilen varlıktır. İşte Hegel'e göre insanın bu özelliği onun eylemlerinin arkasındaki motifi hem mantıksal hem de doğal nedensellik açısından açıklamaktadır (Akarsu, 1994: 79).

Hegel'in, Tin kavramının arkasında kavrama gücünün aşkın birliğinin yattığını ileri sürmesi, Kant'ın aşkın 'Ben' kavramının değişik bir yorumu olarak kabul edilse de durum bundan farklıdır. Hegel'in Tin'i, a priori aşkın bir yapı veya tüm tasarımlara eşlik etmesi gereken bir 'ben düşünüyorum' değil, aksine öznelarası bir başarıya ulaşmanın sonucunda varılan

bir ilkedir. O'na göre bilinç kavramından öz bilince geçiş, Tin'in kendi kendine verebileceği bir şey değil bilakis öznelararası bir tanımna sonucunda ulaşılacak bir durumdur. Bu olgu aynı zamanda 'Ben'den 'Biz'e bir geçiş anlamı da taşımaktadır (Hegel, 2013a: 527). Kant'ın insanı bir amaç olarak görmesine karşın, Hegel düşüncesinde insan, bu 'Biz'e geçişte yani nesnelleşme sürecinde bir araç konumunda görülmektedir. Hegel varlığı temelde Tin'sel bir töz olarak görür. O'na göre Tin var olan tek şey (mutlak) olarak sürekli bir gelişim içerisinde. Tin'in bir amaca yönelik olan bu gelişimi tez, anti-tez, sentez diyalektiğine göre işler. Buna göre Tin potansiyel halden aktüel hale, kendisini zorunlu bir biçimde tarih içinde dışsallaştırarak geçer ve bu suretle kendi öz bilincinin farkına varır. Zira tarihsel gelişimdeki biricik zorunluluk insan bilincinde kendini gerçekleştirmeye doğru ilerleyen özgürlüğün zorunluluğudur. Bu zorunluluk bireysel zihnin özgürlüğünden yani bireyin öz bilincinden doğar (Hegel, 2013a: 503). Hegel'e göre bireysel Tin kendi gerçekliğini yaşantıya geçirme çabasında yine kendinden doğan özgürlük ilkesini kılavuz edinir. Bireylerin bu çabası onların bir eylemi olarak alınmakla birlikte eylemdeki tözsellik dikkate alındığında 'kişi' ancak bir araç konumunda bulunabilir. Yani bireyin kendi özneliği mutlak Tin'in işleyişinde ondan pay aldığı ölçüde formel olarak kalacaktır. Diğer taraftan halk Tin'i doğal olarak dışsal bir varoluş içindedir. Ahlaki töz eylemsel olarak tikel ve sınırlı bir tözdür. Kendi üzerinde düşünmeyen bu töz doğal bir alışkanlıkla ve içeriği kendine verilmiş olarak halk Tin'inin sonluluğunu aşarak onu kendi içinde eritir. Böylece mutlak Tin'in sonsuz eylemsel hakikat olduğu ortaya çıkar. Bu durum halk Tin'inde olduğu gibi 'şimdi'de ahlaki bir öz bilince yani 'kendilik bilinci'ne sahip sonlu Tin'in kendini olumsuzlama yoluyla arıttığı eylemsel olarak ahlaki bir dünyada gerçekleşir (Hegel, 2013b: 92-93). Hegel'e göre ahlak, bir bakıma bireysel olarak iyi niyet taşıyan, tikel bir öznenin evrenselliği dolaysız etkilediği bir eylemliliğin gerçekleştirilmesidir. Ancak nesnelleşme etik bir düzendeki formel yasalar altında ortaya çıkar (Hegel, 2013a: 459). Ahlaki öznellik, yani 'kişi'nin ahlakiliği politik toplum için ilkesel bir öneme sahip olduğundan insandaki ahlaki vicdanın imgeleleri sadece tarihsel bir kazanım olmayıp insanın kendi öz bilincinden çıkarlar. Hegel'e göre ahlaki 'kişi'den, ahlaki vicdandan bahsetmek aynı zamanda özgürlüğü inşa etmek anlamı taşır. O nedenle her insanda öz dü-

şüncesine yetenekli ve özgürlüğe yatkın ahlaki bilince sahip bir öznenin varlığı gerçektir (Hegel, 2013a: 480). Hegel insani özde var olan ahlak bilincinin devletin yasalarıyla uyumlu hale gelmesini ahlakın bir gereği ve bunu irade özgürlüğünün ayırıcı vasfı olarak niteler. Bu yorumuyla o, Fichte'de de görüldüğü üzere, ahlaki otoriteyi dışsal bir güce dayandırmıştır (Kala, 2018: 150).

Diğer taraftan ahlak yasasının formel yanına dikkat çeken Hegel, Kant'ın kategorik buyruk düşüncesiyle nesnel açıdan bir ahlak (Moralitaet) kurduğunu, ancak bunun toplumun ahlaki yaşantısına (Sittlichkeit), dahası öznelarası ilişkiye temel olamayacağını savunmaktadır. O'na göre insan, bireysel özgürlüğünü kaybetmeden toplum yaşantısına, toplumun değerlerine saygıyla katıldığında kendini bulacak ve ahlaki bir yapıya kavuşacaktır. İnsanın bu şekilde kendi öz bilincine sahip olarak özgürce eylemde bulunması aynı zamanda onun kendisini inşa etmesi anlamına gelecektir (Hegel, 2013b: 51). Ayrıca Hegel, ahlaki fenomenlerin açıklanması için nedenselliğin, özgürlük yoluyla açıklanmasını zorunlu görmektedir (Bozkurt, 2014: 180).

Hegel, Tin'i kavramsal yoldan açıklarken özneyi, karşısındaki şeyi de içine alan 'Mutlak Tin'in tözü olarak sunmaktadır. Onun sisteminde gerekliliğin (tunsollen) gerçeği özgürlüktür. Böyle bir özgürlük kendini Tin'in nesnellikten öznelliğe geçişinde gösterir (Kervegan, 2011: 53). Bir başka deyişle, ahlaki dünya, ahlaki açıdan kendinde ve kendisi için olan varlığın, doğal varlıkla ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Yani ahlaki yaşam Tin'in hakikatinin gerçekleştirilmesi, yaşanmasıdır (Rockmore, 2019: 162). Bu açıdan bakıldığında, 'öz bilinç', ödevi mutlak bir öz olarak tanıyacaktır. Ödev bilinci esasen bilincin kendi amacını ve bununla ilişkili olarak eyleminin nesnesini oluşturduğu için edimselliktir (Aktüalite). İşte yalnızca bu edimsellik, aklın ve duyumsamanın karşıtlığı sonucunda ulaşılan bir birlik durumu olması nedeniyle ahlaki edimsellik olarak tanınabilir. Böylece başkası da kapsamak suretiyle ahlak için 'öz'sel olan dolaylılık bu birlikte sağlanmış olmaktadır. İşte söz konusu bu birlik ilkesi edimselliğin diğer bir parçası olarak eksiksiz ahlakın bir nesnesidir (Hegel, 2015: 243). Ve bununla doğrudan bir ilişki içinde olan 'Ben'in ahlaki bir nitelik kazanması 'kişi'leştirme yoluyla gerçekleşmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki Hegel'in 'kişi'si toplumun üstünde öznellikte temellenen bir

ahlaka göre edimde bulunan bireydir. Özgürlük, öznellik olarak ancak 'kişi'de görünüşe çıkar. 'Kişi'nin ahlaki edimleri herhangi bir şeye bağımlı değildir. Çünkü ahlak 'kişi'sel özgürlük bilinci tarafından belirlenir (Bozkurt, 2014: 174). İnsanın ahlaki bir 'kişi' olarak tanımlanabilmesi onun ancak bir toplum içindeki varlığının çözümlenmesi ile mümkün olabilir. O'na göre birey toplumsal düzeni kendinden hareketle kuran birisi değil bilakis toplumun bir ürünüdür. Ayrıca bireyin duygu ve düşünceleri somut bir ahlaki topluluk olmadan ahlaki yaşantı için bir temel oluşturmaz. Bireyin toplum açısından kuruluşu, toplum yapısına uyması, onun ahlaki ve rasyonel iradeye karşı doğal bir eğilim göstermesinin bir işaretidir. Yani ahlaki irade, insanın doğal eğilimlerinin baskı altında tutulması değil, onun toplumsallaşması ve rasyonelleşmesidir. Kısaca söylenecek olursa irade, bireyin duygusal dürtülerine karşıt bir şey olarak kendi üzerine döndürülmüş ve böylelikle de tümelliğe geri götürülmüş tikellik ve aynı zamanda bireyselliktir (West, 2005: 71).

Scheler'in Ahlaki Edim Merkezi Olarak Geist Düşüncesi ve Kişileştirme

İnsanın ahlaki sayılan eylemlerinin geçerliliği, herkes tarafından kabul gören bir otorite olmaksızın hangi ölçütlere göre belirlenmektedir? Scheler açısından bu sorunun cevabı Fichte ve Hegel'in rasyonel yaklaşımlarına karşın Geist kavramının duygusal açıdan açıklanmasıyla verilebilir. O'na göre Geist, ahlaki eylemin arkasındaki güç olarak ancak duygu durumlarında ortaya çıkan, insanı insan yapan, ayrıca her şeyin kendisine göreli olarak değerlendirildiği bir merkez olarak insandaki ve dış dünyadaki yaşama zıt olan bir ilkedir (Scheler, 1998: 67). Geist, gerçekte varolan şeyin temel özelliklerinden biri olarak insanda onun kendi üzerinde düşünmesiyle ortaya çıkan bir niteliktir. Yalın biçimiyle o, güçsüz ve hareketsizdir. Geist, bir bakıma yaşam itkilerine karşı tepki koyması ölçüsünde güç kazanan, kendisine ait bir özü ve yasallığı olan bir şeydir (Scheler, 1998: 88). İşte insan aslında kendisi olan böyle bir varlık yoluyla edimde bulunurken kendini aşabilir, kendisini ve dış dünyayı her yönüyle bilgisinin nesnesi yapabilir (Scheler, 1998: 78). Scheler, ahlakın insandaki varlığını 'kişilik' temeli üzerine inşa etmiştir. Scheler'in bu yaklaşımına göre 'kişi', Geist'in ortaya çıktığı bir edim merkezi olmaktadır.

Ancak, burada edim (akt) ile eylemi (tun) birbirinden ayrı değerlendirilmek gerekmektedir. Özleri açısından çeşitlilik gösteren akt'lar ancak

bir gerçekleşme (vollzug) durumunda ortaya çıkmaktadırlar. Bu gerçekleşme refleksif bir tarzda olduğundan akt'lar, görülenebilir (anschauen) olsalar dahi herhangi bir algının (iç ya da dış) konusu olamazlar (Akarsu, 1962: 14). Çünkü, ahlaki eylemi gerçekleştiren akt'ların merkezindeki 'kişi', Ben bilincine bağlı bir çevre oluşturan yetenektir (Gökalp, 2014: 125). Ve sadece, Scheler'in insanın özgür eylemlerinin kaynağı olarak gösterdiği bu 'Ben' bilinci insanın eylemlerinin ahlaki değerlendirmesini yapabilir; bu türden davranışlara değer biçebilir. Ancak insanın 'kişi' oluşu, bir töz olarak anlaşılmamalıdır. 'Kişi', kendisini, birbirine yol gösteren edimlerdeki idelere yönlendiren ve onlarla özdeşleşen bir edimler kurumdur (Scheler, 1998: 96).

Scheler herhangi bir algının konusu yapılamayacak olan 'kişi' görüşüyle aslında Kant'ın, bütün algıların temelindeki, objenin bağlaşığı olmayan ancak objenin birlik ve özdeşliğinin koşulu olan 'Ben' düşüncesine itiraz etmektedir. Scheler'e göre, akt ile obje arasında karşılıklı bir öz bağlantısı vardır ancak burada akt sadece gerçekleşmede ve kendi üzerine düşüncede ortaya çıkabilir ve 'Ben' bir obje olabildiği halde akt nesne olarak tasarlanamaz. Bu durumda 'kişi', (ahlaki davranışın temelindeki ilke) bilmenin ve bilincin de ötesinde bütün özleri kuşatan bir birlik ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki insanın özünde bir yönelim olmadan edimlerin ne olduğu anlaşılamaz. Nitekim 'kişi', edimlerini zamanın ve mekanın içine doğru hareket ederek gerçekleştirir (Akarsu, 1962: 20-21). Ayrıca Geist'a ait yasalar, 'Ben'liğin, her türlü özü oluşturan yasalarına uyarlar. Diğer taraftan bireyüstü 'Ben'lik (überindividuelle Ich), yani 'kişi', dış dünyaya ve 'Sen'e karşı göreceli olan 'Ben' kavramı gibi göreceli değil mutlak bir kavramdır. Görüldüğü üzere Scheler 'kişi'yi mümkün olan her şeyden soyutlamaktadır. Oysa insanın düşünce, irade gibi aşkın edimleri değer yargısının nesnesi konumunda olan gerçekliklerdir. O nedenle böyle bir 'kişi'leştirme düşüncesi, reel dünyada insanın ahlaki yaşantısını boşa çıkarmaktadır.

Öte yandan Scheler, 'kişi' kavramında olduğu gibi, daha önce Alman idealistlerinin bir gerçekleşme formu olarak ortaya koydukları Geist kavramını da insanın insan oluşunun bir koşulu olarak tanımlamakta birlikte onu reel yaşantının sınırları dışında tutmaktadır. O'na göre insanı insan yapan bu ilke 'kişi'den hareketle insanın hem düşünsel hem de duygusal

akt'larını da içine alan ve kendisi nesne yapılamayan ancak kendi dışındaki her şeyi nesne yapabilen bir ilkedir. Bundan dolayıdır ki Geist, bütüne dair ne varsa bünyesinde barındırdığı için 'Ben' ve 'Başka'sı şeklinde bir ayrıma tabi tutulamaz (Scheler, 2007: 404). İşte, söz konusu Geist'in taşıyıcısı olarak 'kişi', kendi yaşantısında kendisinden doğan itilimlere karşı durabildiği, onları denetim altında tutabildiği gibi dış dünyadaki fenomenlere karşı da tavır takınabilmektedir. İnsan böyle bir gücü, dikkatini kendi üzerine toplayarak yani bir 'Ben' bilinci kurarak elde etmektedir (Scheler, 1998: 71). Bu nedenledir ki bir Geist varlığı olarak insanın, algı dünyası üzerinde ideal bir dünya kurma kabiliyeti onu ahlaki varlık kılan en önemli özelliğidir. Scheler, Kant'ın akıl formlarının değişmezliği ve 'kişi'nin akla dayanan eylemlerinin bir süjesi olduğu düşüncesini de eleştirir. Nitekim o, Geist'in fiziki dünyanın realitelerinden bağımsız olarak değişebileceğini savunur. Hegel'in, Tin'in tarihsel oluşumu hakkındaki görüşlerine katılan Scheler'e göre, insan aklının bütün yapıları ve Geist da tarihi süreçler içinde oluşur, gelişirler (Akarsu, 1994: 164). Hatırlanacağı üzere Kant 'kişi'yi bir akıl varlığı (Vernunftperson) yani aklın ideal yasalarına akt yoluyla uyan bir özne olarak düşünmüştü.

Scheler'e göre 'kişi'nin kendisi hiçbir zaman obje olmaz ancak o, 'Ben'in bireysel yaşantılarını iç görüde (innere Anschauung) obje haline getirebilir. Bir birlik ilkesi olarak 'kişi' kendisinin gerçekleştirdiği edimlerde görüldüğü gibi reel yaşantıdaki karşıtlık ilişkisi içindeki fenomenleri de birlik içinde tutar (Akarsu, 1962: 74). O nedenle Tin'sel olaylar obje haline getirildikleri için 'kişi' akt'ı olarak değerlendirilemezler. 'Kişi'nin ahlaki 'kişi' olabilmesinin en önemli koşulu onun obje haline getirilemez oluşudur. Çünkü 'kişi' bir anlam birliği olarak birbirine bağlanabilen yönlemsel edimlerin gerçekleştiricisi olan insanda verili bulunan bir ilkedir. Bu bakımdan 'kişi' anlam birliği olan edimlerin taşıyıcı temelidir. İnsanın 'kişi' olabilmesinin başka bir ölçütü de onun başkasının duygu ve düşüncelerini kendisinininkinden ayırt edebilme bilincine ulaşması ve kendi bedeni üzerinde hakimiyet kurabilmesidir. Ahlaki 'kişi'nin en önemli özelliklerinden bir tanesi de şüphesiz sorumluluk bilincidir. Sorumluluk, insanın kendi varlığı ile bir öz ilişkisi içinde olması anlamı taşımaktadır. Bu yüzden ki hesap verme ile ahlaki açıdan sorumlu olma ayrı şeylerdir. Scheler'in ifadesiyle: "Ahlaki sorumluluk, akt'ların gerçekleştiricisi olarak insa-

nın kendinin farkında olması ve bu farkındalık bilincinin dolaysız olarak gerçekleşmesidir. Başkası karşısındaki her sorumluluk bilinci aynı zamanda kendimize karşı sorumlu olmayı da gerekli kılar. Böyle bir gereklilik ahlaki yaşantının olmazsa olmaz koşuludur” (Scheler, 2007: 507). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Scheler, ‘kişi’ merkezinden gelen akt ile nesnel bilince görelî eylemi birbirinden ayrı değerlendirmektedir.

Scheler’de Kişinin Özgürlüğü ve Ahlaki Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Kişi

Hatırlanacağı üzere Kant, özgürlüğü, aklın kendinde bulunan bir öz nitelik olarak tanımlamıştı. O’na göre özgürlük, akıldan doğan ve insanı ahlaki açıdan sorumlu kılarak ona ödev bilinci kazandıran bir özelliktir. Oysa Scheler için (ileride değineceğimiz Hartmann açısından da) ahlaki özgürlüğün açıklanmasında insanın duygu dünyasını da içine alan bir yaklaşım gösterilmelidir. O’na göre özgürlük, mutlak anlamda bir birlik ilkesi olan ‘kişi’nin bir yüklemidir. O nedenle bu ilkenin mutlaklığını değerlerin mutlaklığı ile karıştırmamalıdır. Çünkü ‘iyi’ ve ‘kötü’ gibi değerler ahlaki değerler olmalarına rağmen ‘kişi’nin özgürlüğünden bağımsızdırlar. Zira ‘kişi’ zorlanmış olarak ‘iyi’ bir davranışta bulunabilir. Fakat böyle bir eylem ahlaki bir davranış olarak kabul edilemez. Ahlaki eylem ancak özgür bir ‘kişi’ tarafından iradi olarak gerçekleştirilen bir eylem olmalıdır. Scheler bu noktada birisi kişisel görüş otonomisi ve diğeri kişisel irade otonomisi olmak üzere iki farklı otonomi görüşü ileri sürmektedir. Buna göre, değer anlamı açısından bir şeyin kendi başına verili bir şey olarak ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olması çok bir şey ifade etmez. Önemli olan ‘iyi’ olanı seçmek (görüş özgürlüğü) ve ona uygun davranmaktır (irade özgürlüğü) (Scheler, 2007: 515). Scheler’e göre değeri özgür iradesiyle yaratan ve onu davranışlarında ortaya koyan ‘kişi’dir. Ne akıl ne de başka bir özellik değeri yaratamaz. Söz konusu ‘kişi’ üstün niteliklere sahip olmasıyla değeri keşfeder ve bunu davranışına aktararak ona bir kültür temeli olmak bakımından objektif bir nitelik kazandırır. Ona göre insanı belirleyen ‘kişi’liktir ve bu alan onun özgürlük alanıdır (Bozkurt, 2003: 109).

Scheler’e göre ‘kişi’ ne Tin’le ve onun tözüyle ne de ‘Ben’ ile özdeşir. Genel olarak bir insan da ‘kişi’ değildir. ‘Kişi’ olmak derin düşünceye (Vollständigkeit), olgunlaşmaya (Mündigkeit) ve seçme gücüne sahip olmayı gerektirir. O, ahlaki edimlerin gerisindeki birlik idesi olarak yalnızca edimsellikte değişime uğramış olarak ortaya çıkar (Bochenski, 2019: 170).

Bundan dolayıdır ki insanı ahlaklı veya ahlaksız yapan ve onu iyi ya da kötü olarak nitelememizi sağlayan değerler ‘kişi’nin kendi yarattığı değerlerdir. Söz konusu değerler ‘kişi’nin ahlaki gücü ve edimlerine karşılık gelen değerler olup bunlar yalnızca insana özgüdürler. O nedenle ahlaki değerlerin değer yargısı olarak ortaya çıkması ‘kişi’nin bir birey olarak reel yaşantıda varlıkla ilişkisinin yorumlanmasını gerektirir. Çünkü insani değerler, bilinçli ‘kişi’lerce bir nitelik ya da yargı formuna dönüştürülür. Böyle bir ilişkisellik başta insanın kendisi olmak üzere onun dış dünya ile bağlantılarını da kapsamaktadır. Ayrıca insanın değerle ilişkisi hem ilişki hem de değerlerin sıradüzeni açısından çeşitlilik gösterir (Bircan, 2015: 14).

Bu açıdan bakıldığında ‘kişi’nin ahlaki değeri tanınmasında yani bir şeyin ahlaki açıdan geçerli olup olmamasında değerlerin hiyerarşik düzenlerinin büyük öneminin olduğu görülecektir. Buna göre insan için en yüksek değer mutlaklık anlamında ahlaki değerdir. Ve bu değeri taşıyan varlık olarak ‘kişi’nin kendisi de en yüksek değer olmaktadır. İnsanın ahlaki oluşunu değer duygusu üzerinden açıklayan Scheler’e göre başta ahlaki değerler olmak üzere değerlerle taşıyıcıları arasında a priori bir öz bağlantısı vardır. Nesneler kendi başlarına iyi ya da kötü olmazlar ancak, sadece insanın iradi eylemleri ‘iyi’ veya ‘kötü’ olarak değerlendirilebilir (Scheler, 2007: 113). Değerler nerede ve hangi durumda bulunurlarsa bulunsunlar her zaman öz ilişkileri ile birlikte a priori yasaların egemen olduğu bir yaşantının hedefi olurlar (Bochenski, 2019: 169).

Daha önce de değinildiği gibi Alman İdealizminin ‘kişi’, Geist ya da ‘Ben’ düşüncesinin yorumu, değerle ilişki açısından da farklılık arz etmektedir. Örneğin Kant, insana değer biçerken onu bireysel bir ‘kişi’ ve evrensel bir akıl varlığı olarak ele almıştır. Hegel ‘kişi’nin değerini, kişiler üstü bir organizmaya katılan değer ölçüsünde açıklamıştır. Fichte’ye göre de en yüksek ahlaki değeri taşıyan ‘kişi’nin üzerinde tarihi açıdan kurulmuş bir toplumsal ahlaki düzen vardır ve insan bu düzene pozitif anlamda katkı verdiği sürece değerlidir. Yani ‘Ben’in nesnelleşmesi, bir topluluk içinde kendini gerçekleştirmesi onun ahlakiliğinin biricik ölçüsü olmaktadır. Ancak Scheler için bir öz varlığı olarak ‘kişi’nin varlığı kendi başına değerlidir. Hatırlanacağı üzere Kant insanı aynı zamanda bir değer koyan olarak tanımlamıştı. İşte Scheler’i Kant’tan ayıran nokta burasıdır. Scheler açır

sından 'kişi', bir değer koyucu değil, yalnızca değer taşıyıcıdır (Akarsu, 1962: 95). Bununla birlikte o, 'bir defalık' bireysel bir 'kişi'dir ve onun bu bireyselliği kendi amaçsallığının da bir değeridir.

Kant'ın bireyüstü aşkın özne düşüncesi, 'kişi'lerin akıl varlığı olarak birlik içinde tanımlanmasını mümkün kılan öz nitelikleridir. Buradaki özne, akla uygun bir akt eylemi gerçekleştiren 'kişi'yi tanımlamaktadır. Ahlaki 'kişi' ahlak yasasına iradi olarak uyan 'kişi'dir. Ancak Scheler açısından ister Kant'ın yapılması gerekenin formunun herkes için genel geçer bir yasa olması düşüncesi olsun isterse de Fichte ve Hegel'in ahlaki 'kişi'yi aşkın bir aklın modusu olarak düşünmeleri olsun, kabul edilemez. Çünkü genel ahlaki bir eşitlik uğruna bireysel çeşitliliği kısıtlamak ya da yok saymak insanın ahlaki açıdan gelişmesini engellemektedir. Zira her insan bireysel bir 'kişi' olarak değeri kendi öz varlığı içinde duymakta ve ona göre eylemde bulunmaktadır. Ahlaki açıdan esas olan şey genel kabul görmüş ahlaki kurallarla birlikte işte bu duyumdaki bireysel çeşitliliktir (Akarsu, 1962: 98).

Geist'in Somutlaştırılması ve Ahlaki Eylemde Kişilik Fonksiyonunun Yorumlanmasında Hartmann Örneği

Değerler etiği açısından idealizmin soyut Geist görüşü Scheler tarafından bütün eylemlerin kendisinden doğduğu bir akt merkezi olarak tanımlanmış ancak Geist'in somut varlığıyla ilgili doyurucu bir yorum yapılamamıştı. Aynı geleneği sürdüren Hartmann'a göre de bireysel tin, her insanın ahlaki özne olma özelliğini gösteren bir 'kendilik' bilincine (Selbstbewusstsein) işaret eder. Söz konusu Tin'in taşıdığı bilinç, nesnelerin bilinci olsa da Tin bundan fazla bir şeydir. Yani bireysel Tin yaşamın reel bütünlüğüne bağlanmış bir özne olarak 'kişi'dir. 'Kişi'lik ise böyle bir bireyin en temel karakteridir. Onun en önemli özelliği, kendini, yine kendinden hareketle kurabilmesidir. Ayrıca o, kendi edimlerine aşkın bir öznelliktir. 'Kişi'sel Tin dış dünyada bir durum içinde bulunur ancak o, nesne bilinci sayesinde her zaman durumları aşmanın çabası içindedir. 'Kişi' kendini edimleri içinde aştığı gibi bütün bir varlığı da kendine ait daha üstün bir nitelik olan özgür yapıyla aşar (Bochenski, 2019: 250).

Filozof'a göre insanın ancak kendisi tarafından hissedilebilen bu 'kişi'sel fenomen, insanın bütün yapıp etmelerinde, tutum ve davranışlarında içkin, en temel ilkedir. Böyle bir bilinç insanın özgürce kararlar alabilme-

sinin temelini kurar ve insanın davranışında onunla birlikte hareket eden bir fenomen olarak varlığını sürdürür. 'Kendilik bilinci' aynı zamanda bir 'kişi'sel özgürlük ilkesi olarak insanın özgürce karar almasında yönlendirici bir güç ve yargı merkezidir (Hartmann, 1949: 719-722). Scheler'de olduğu gibi Hartmann da ahlaki sayılan eylemin bir akt değeri ve bundan dolayı da 'kişi' değeri olduğu düşüncesini savunur. O'na göre ahlaki değerler, davranışın gerçekleştiği eylemin bir nesnesini değil bir 'kişi'nin davranış tarzını karakterize ederler. 'Kişi'nin öz varlığında bulunan bu değerler Scheler'in de vurguladığı gibi her ahlaki eylemin arkasında motive edici birer güç olarak ortaya çıkarlar. Hartmann'a göre insanın 'kendi değerlerini' birlik içinde tutan, 'vicdan' diye adlandırdığımız, kendine göreli bilinçli bir iç bilgi (Conscientia) vardır ve 'kişi'ye karşılık gelen bu fenomen Geist'in ortaya çıktığı bir edim merkezidir (Akarsu, 1962: 27). İşte insanın içinde var olan bu kendiliğinden bilinç durumu, davranışlarımızı önceden doğruya ileten bir özelliğimizdir (Hartmann, 1949: 258).

Hartmann'a göre ideal anlamda olması gereken, yaşantıya aktarılırken aktüel bir gereklilik formu kazanır. Bu form kazanma aynı zamanda bir belirlenim altına girmez. Çünkü aktüel olması gerekeni gerçekleştiren biricik temel yapı 'kişi'nin kendisi olduğundan bu gerçekleşme 'kişi'ye ait bir değer olacaktır. İşte 'kişi'ye işaret eden böyle bir özne tarafından gerçekliğe aktarılan bir değer, gerçek bir yaratım ve ahlak adına bir kazanımdır. İdeal yapılar ancak bu yolla gerçek güçler olarak karşımıza çıkarlar. Yani, aktüalite kazanırlar. Kant'ın düaliste görüşünü sürdüren Hartmann'a göre reel varlık bir bütün olarak özne ve nesnenin her ikisini de kuşatır ve onları bir arada tutar. Aynı şekilde ideal varlık da ideal alandaki gerçeklikleri bir arada tutar. Reel varlık öznenin bilinç fonksiyonunu gerçekleştirmesi için nesnel bir fenomendir. Ancak, ideal varlık, özne nesne ilişkisinin dışında bulunduğundan 'ideal olması gereken' öznenin bağımsızdır. Buna karşılık 'aktüel olması gereken', varlıktaki etkisiyle ve işleyişiyle özneye bağımlıdır. Bu demektir ki ahlaki davranışta iki gereklilik formu vardır ve 'kişi', reel varlık dünyasında her iki 'gereklilik' formunu bir arada tutan temel ilke olarak zorunludur. Bu nedendir ki 2kişi'ye ait olan değerler, realitedeki olgular karşısında bütün başka değerlerle birlikte ilişkileri düzenleyen metafizik bir bağ kurarlar. İşte ahlaki özne böyle bir bağlanışta, temel varlığını hissedilmiş değerler ve gereklilik talepleri karşı-

sında bulur. Bununla birlikte o, yine de kendi eğilimine göre hareket eder. Burada da görüldüğü gibi ahlaki sorun, esasen öznenin gereklilik karşısındaki tutumunun ne olması gerektiği sorunudur. Ahlaki eylemle kast edilen şey, herhangi bir değer gereklilik talebine karşı, öznenin talep edilen değeri amaç formuna sokarak hangi gerçeklikten hareket ettiğini bilmesi ve ona göre davranmasıdır (Hartmann, 1949: 182). Ahlaki özne olarak tek başına bütün gerçek varlıkları hisseden ve ideal dünyanın değerlerini duyan ve onlarda eksik olan gerçekliği onlara kazandıran, metafizik yönü olan bu özne, ‘kişi’dir (Person)*. Değerleri metafizik düzlemde bir anda kavrayan ve onlar üzerinde etkin olan böyle bir ‘kişi’, insanı, varlığın metafizik güçlerinin seviyesine yükseltir. Bu yükseltme edimi bir değer taşıyıcısı olan özneyi, aynı zamanda ahlaki özgürlük alanına taşıma edimidir (Hartmann, 1949: 187). Kısaca söylenecek olursa; sorumluluk, özgürlük ve ahlaki değer taşıyıcılığı, ‘kişi’liği oluşturan temel ilkelere.

Diğer taraftan Hartmann, Kant’ta olduğu gibi pozitif ve negatif özgürlük ayrımı yaparak başka bir belirlenmişlik tipinin (plus Determination) varlığını, değerler alanının bir gerçekliği olarak ele almıştır (Bochenski, 2019: 252). O’na göre ahlaki ‘kişi’ ideal dünyada insanın herhangi bir şey tarafından belirlenmemiş olarak kendi seçme ve serbestçe hareket etme özgürlüğünü duymasıyla ortaya çıkar. İşte onu sorumluluk altına sokan da bu başkası tarafından belirlenmemişlik olgusudur (Akarsu, 1994: 183). Buna göre, ideal dünyanın bir gerçekliği olarak özgürlük yasası, nedensel belirlenmişlik dışında, geçerliliğini, varlık katmanlarının aşağı ve yukarıya doğru geçişli ilişkisinde bulur. ‘Kişi’ ideal dünyanın belirlenmişliğini gösteren gerçeklikleri olan değerleri duymak (içsel yaşantı) suretiyle ve özgür iradesiyle, kendini, duyduğu değerlerin belirlenimi altına sokarak reel dünyadaki davranışını belirler (Hartmann, 1949: 643-645). İnsanın iç dünyası içsel olguların akışı içinde belirlenmiş olmakla birlikte değerleri gerçekleştirip gerçekleştirmemek insanın elindedir.

* “Kişi” (Person) kavramı, Alman İdealistlerinde olduğu gibi Scheler’in etik felsefesinin de en önemli kavramlarından olup bu kavram Hartmann tarafından da kullanılmıştır. Ancak Hartmann’ın “kişi”si, Alman idealistlerinden ve Scheler’den farklı olarak, somut gerçeklik içinde bulunan bağımsız bir varlığa (özne) işaret eden bir yapıya sahiptir.

Sonuç

Buraya kadar yaptığımız incelemede Kant'tan başlayarak gelişen Alman İdealizminin ahlak anlayışını ve bu felsefeye yine aynı kaynaktan beslenen değerler etiği filozoflarınca yapılan itirazları ele aldık. Gördük ki aynı kavramdan (Geist) hareket eden filozoflar farklı sonuçlara varmışlardır. Etik felsefesinin inşasında insana dışsal ve aşkın (transzendent) bir varlığı (Tanrı) bir postulat olarak alan Kant'ın, ahlak yasasını, insanın en önemli özelliği olan 'akıl'dan çıkarmasına karşın Fichte ve Hegel, ahlakiliği, Tin'sel bir alana çekerek insana içkin (immanent) kabul edilen mutlak bir gücün (Tanrı) etkinliği olarak ele almışlardır. Her iki idealist filozofun da insanın ahlaklılığını, dini inancın bir gereği olarak, varlığı kuşatan ve 'mutlak güç' olan Tanrının insanda ve bunun bir sonucu olarak toplumda, kendini gerçekleştirmesi şeklinde değerlendirdikleri söylenebilir. Örneğin, Fichte'deki soyut 'Ben' idesinin ahlaki bir 'kişi'ye dönüşümü, ahlaki eylemde, giderek Tanrısal bir nitelik kazanmaktadır. Hegel de bireysel Tin'i diyalektik bir yaklaşımla nesne (toplum) açılımı üzerinden mutlak bir güce bağlamaktadır. Ancak ahlaki eylemin bu şekilde Tanrı katına yükseltilmesi (mutlak anlamda iyinin ve doğru eylemin, insanın iradi seçimi olmaksızın kendiliğinden gerçekleşiyor olması) insanın özgür iradesiyle gerçekleştirmesi beklenen eylemlerini geçersiz kılmaktadır. Dahası idealistler bu yaklaşımı soyut bir 'Ben' üzerinden ele almaktadırlar ve böylece insana dışsal olan bir gücü ahlakın temeline koymaktadırlar. O nedenle böyle bir ahlaki temellendirme biçimi teolojik bir yorum olarak değerlendirilebilir.

İdealistlerin, ahlakiliği, yukarıda değinildiği şekliyle soyut 'Ben' üzerinden yorumlama girişimleri, değer mutlakçılığını savunan filozoflarca 'Ben'in somut bir ahlaki varlığa işaret etmediği ve sorumluluk bilincinin insandan alındığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ahlaki değerleri ideal dünyanın mutlak gerçeklikleri olarak gören bu filozoflar (Scheler ve Hartmann) ahlaki davranışın değer determinasyonu altında gerçekleşebileceğini ve insanın ahlaki sorumluluğu ancak böyle bir gerçekleşme esnasında kazanabileceğini savunmuşlardır. Yani onlar için ne içkin ve ne de aşkın bir varlık olarak Tanrının varlığı, ahlaki eylemde belirleyici değildir. Değer determinasyonunu öne çıkaran bu filozoflar vicdan duygusunun yanılmazlığı ilkesinden hareket etmektedirler. Nitekim Hartmann'a göre ahlaki

edim son noktada insanda doğal olarak var olan ahlaki yeteneğin duygulanım yoluyla pratik hayata geçirilmesi eylemidir. Bu açıdan bakıldığında ahlaka temel olacak 'kişi' düşüncesini 'kişi'lik değerlerinden hareketle ele alan Hartmann hem Kant'ın belirsiz bir x 'kişi'sinden hem de Alman idealistlerinin 'Ben' ve Tin düşüncelerinden, ayrıca Scheler'in soyut bir kavrama dönüştürdüğü 'kişi' düşüncesinden ayrılmaktadır. O'na göre ahlaki 'kişi' somut gerçekliği olan ve bir topluluk içinde yaşayan doğal bir varlıktır. İdealistlerin aksine, insanın nesnelleştirdiği ve bu yolla toplumsallaşan şey onun bir töz olarak kendisi değil, sadece bilgisidir. Yani Hegel'in iddia ettiği gibi nesnel Tin, insana ait bir töz değildir. Dolayısıyla insanda ahlakılığı kuran ilke toplumdan, kültürden veya herhangi başka bir güçten (Tanrı) değil insanın bizzat kendisinden gelir.

Diğer taraftan ahlaki özgürlük problemi ahlak felsefesinin belki de açıklanması en zor olan sorunudur. Alman İdealizmini Leibniz'e kadar götürdüğümüzde Leibniz'den başlayarak gelişen eylemin insana göreli kaynağı ve ahlaki özgürlük sorununun giderek karmaşık bir hal aldığı görülmektedir. Ancak görüyoruz ki bu görüşteki ahlaki determinasyon, içerideki dışa kapalı bir monaddan geldiği için onun gerçekleşmesinde öznenin iradi bir fonksiyonu bulunmaz. Bundan dolayıdır ki insanın ahlaki özgürlüğü, Leibniz tarafından teorik bir kurgu olarak teleolojik determinasyona göreli seçme gücü ve sorumluluk duygusunda temellendirilmiş olmaktadır. Bu argümanın sorunun çözümü noktasında beklenen katkıyı, en azından değerler etiği açısından, sunmadığı ortadadır.

Öte yandan Leibniz sonrasında Kant'ın ahlaki özgürlük konusunda ileri sürdüğü doğal determinasyon dışında, aklın kendinden doğan nedenlerin kendiliğindenliği ilkesine göre insan, ahlaki bir karar aşamasında iradenin kendi belirlenimi altında özgürdür. Bu özgürlük aklın kendinde bulunan bir öz nitelik olarak kendi koyduğu yasalara uygun davranmayı gerektiren bir özgürlük anlayışıdır. Bundan dolayıdır ki insan ahlaki olarak eyleminden sorumludur.

Kant'ın ahlaki özgürlüğü akılda aramasına karşın Fichte özgürlüğü 'Ben'lik ile özdeş tutarak doğa dünyasında nesnesi olmayan ve kendisini sonsuzca var eden mutlak varlığın hareketi olarak tanımlamıştır. Özgürlük bir doğa varlığı olarak insana özgü, onun ahlaki bir özelliğidir. O'na göre dışta bulunan nedensel belirlenmişlik aynı zamanda kendindeki insani

belirlenmişlik parçasını bir arada tutar. Zira özgürlük bir şeyden kurtulmak değil aksine bir öze bağlanmaktır. Ancak Fichte'ye göre bağlanan bu öz, insanın iradesinin bağlandığı aşkın bir 'Ben'dir. Fichte'nin bu yaklaşımında bireysel iradenin dışlandığı açıkça görülmektedir. Benzer şekilde Hegel de ahlaki özgürlüğü, Tin'in özgür eylem yoluyla bölünüp öz ve amaç olarak bireyselleştiğini savunmaktadır. Bu, ahlaki varlığın kendi olması yani kendisini özgürce gerçekleştirmesidir.

Ahlaki özgürlüğün değerler etiği açısından yorumuna gelince; Scheler, Kantın özgürlüğü aklın bir yüklemi konumuna indirgemesi ve salt akıldan devşirmesini eleştirerek özgürlüğün bir bütün olarak insanın (duyguları da içine alan) bir yüklemi olduğunu savunur ve iki türlü otonomiye birbirinden ayırır. Buna göre ilki; içinde iyi ve kötünün bulunduğu kişisel görüş özgürlüğü ve ikincisi; iyi ve kötü olarak verilmiş kişisel irade özgürlüğü. Yani insan hem görüş ve anlayış açısından ve hem de irade açısından eyleminde özgürdür. Scheler'in özgürlük anlayışı kendi 'kişi' görüşüyle yakından alakalıdır. Ahlaki edim merkezi olarak 'kişi' yüceltilmiş bir 'Ben' olduğu için özgürlük idesiyle birliktedir. Bu anlayış değer determinasyonu görüşünü öne çıkaran bir yaklaşım tarzıdır.

Nitekim, Scheler'i takip eden ve ahlaki özgürlüğü ontolojik açıdan ele alan Hartmann'a göre, ahlaki özgürlük, bütün varoluş katmanlarının üzerinde konumlandırılan 'kişi' görüşü sayesinde açıklanabilir. Buna göre özgürlük yasası, geçerliliğini varlık katmanlarının aşağı ve yukarıya doğru geçişli ilişkisinde bulur. Ancak böyle bir ilişki olsa bile 'kişi'nin özgürlüğü, nedensel yasaların yarattığı belirlenimleri ortadan kaldıramaz, sadece onu başka bir varlık formunda, ona üstün bir belirlenimle aşar. Bu alan başta ahlaki değerler olmak üzere değerlerin ideal dünyasıdır. 'Kişi' bu dünyanın gerçeklikleri olan değerleri duymak suretiyle ve özgür iradesiyle, kendini, duyduğu değerlerin belirlenimi altına sokarak reel dünyadaki davranışını belirler. Değerleri gerçekleştirip gerçekleştirmemek insanın elindedir. Ancak, burada başka bir belirlenmişlik yapısının varlığına da dikkat çekmemiz gerekiyor. Buna göre, tıpkı dışsal yaşantının belirlenmişliği gibi içsel yaşantı da belirlenmiştir -ki zaten içsel olguların akışından bağımsız bir irade özgürlüğü düşünülemez.

Bu incelemeden de anlaşılacağı üzere insanın ahlaki varoluşu, aydınlanma çağının büyük bir sorunu olarak, akıl ve 'Ben'lik, Tin ve Tanrı kav-

ramları çerçevesinde felsefi bir temele oturtulmak istenmiştir. Bu düşünceye bağlı olarak gelişen Alman İdealizmi çerçevesinde ahlakın insana görelî yorumu, ortak bir kavram olan Geist kavramı üzerinden biri akıl diğeri duygu olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bu iki yaklaşımın modern çağda ahlak problemlerine çözüm bulmada ne denli yardımcı olabileceği açıkta kalan bir sorudur. Ancak insanın hangi açıdan değerlendirme yaparsa yapsın ahlaki sorumluluğu taşımasının gerekliliği açıktır.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1962). *Max Scheler'de Kişilik Problemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş Felsefe*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Akarsu, B. (1998). *Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Albayrak, Ö. B. (2018). Fichte ve Eleştirel Felsefe. *Felsefi Düşün*, 11, 42-64.
- Aster, E. V. (1980). *Geschichte der Philosophie*. Stuttgart: Kröner Verlag.
- Balzer, P. (2005). *Das Problem der moralischen Verantwortlichkeit*. Zurich: Universty of Zurich Faculty of Arts.
- Bircan, H. H. (2015). Felsefede değer(ler) problemi. *Değerler Bilançosu* içinde. Konya: Çizgi Yayınları.
- Bochenski, J. M. (2019). *Çağdaş Avrupa Felsefesi*. Ankara: Fol Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Bozkurt, N. (2014). *G.W.F. Hegel Eserlerinden Seçmeler* (Çev. N. Bozkurt). Ankara: Sentez Yayınları.
- Cassirer, E. (1961). *Freiheit und Form*. 3. *Unveränderte Auflage* içinde . Darmstadt: Satz und Druck.
- Copleston, F. (2010). *Felsefe Tarihi Alman İdealizmi*, (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Ertene, M. (2018). Fichte ve Eleştirel Felsefe. *Felsefi Düşün*, 11, 65-93.
- Fichte, J. G. (2006). *Bilim İnsanın Belirlenimi Üzerine Bazı Dersler*. (Çev. J. Ö. Dirlikyapan). *Alman İdealizmi I*. (Ed. G. Ateşoğlu & E. A. Kılıçaslan). Ankara: Doğu-Batı Yayıncılık.
- Gököl, N. (2014). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Hartmann, N. (1949). *Ethik, Dritte Auflage*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Hegel, G. W. F. (2013a). *Alman İdealizminin En Eski Sistem Programı*. (Çev. M. Bal) *Alman İdealizmi II*. (Ed. G. Ateşoğlu). Ankara: Doğu-Batı Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (2013b). *Tin Felsefesi*. (Çev. G. Ateşoğlu). *Alman İdealizmi II*. (Ed. G. Ateşoğlu). Ankara: Doğu-Batı Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (2015). *Tinin Görüngübilimi*. (Çev. A. Yardımlı, Aziz). İstanbul: İdea Yayınları.
- Heidegger, M. (2020). *Hegel'in Tinin Fenomenolojisi*. (Çev. K. H. Ökten). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kala, M. E. (2018). *İnsandan Değere Değerden İnsana*. Ankara: Eskiye Yayıncılık.
- Kervegan, J. F. (2011). *Hegel ve Hegelcilik*. (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi.
- Kröner, R. (1961). *Von Kant bis Hegel*. Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. KG.
- Öksüzan, U. (2018). Fichte ve Eleştirel Felsefe. *Felsefi Düşün*, 11, 153-207.
- Pluder, V. (2013). *İdealismus und Realismus*. Stuttgart: Frommann-Holzboog Verlag e.K.
- Rockmore, T. (2019). *Hegel'den Önce Hegel'den Sonra*. (Çev. K. Kahveci). İstanbul: Say Yayınları.
- Scheler, M. (1998). *İnsanın Kosmostaki Yeri*. (Çev. H. Tepe). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Scheler, M. (2007). *Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik*. Elibron Classics.
- Soykan, Ö. N. (2006). *Schelling Yaşamı Felsefesi Yapıtları*. İstanbul: MVT Yayıncılık.
- Weischedel, W. (2014). *Die Philosophische Hintertreppe*. (Çev. S. Umran). *Felsefenin Arka Mediveni*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- West, D. (2005). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. (Çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Windelband, W. (1957). *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. KG.

Öz: Alman İdealizminde ve bu akımdan hareket eden değerler etiği filozoflarında ahlakın insana göreli yorumu, büyük ölçüde Kant'ın, insanı niteleyen ana karakteristikler olan akıl, ben bilinci ve irade özgürlüğü temelinde ele aldığı etik görüşü üzerine kurulmuştur. Kant'ın ahlak felsefesinde özne, hem gerçekliğin öze ait yapısından hem de kendi kendine yasa koyan rasyonel irade olarak, ahlak yasasından sorumlu tutulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kant'la başlayan modern dönemin felsefi rasyonalizminin, insanın ahlaki oluşunu onun akıl yeteneğine ve öznelliğine dayandırdığı görülmektedir. Bu dönemde ahlak için rasyonel temel arama girişimleri ön planda tutulurken ahlak adına değerlerin kaynağı (ahlaki değerler) olarak özne gösterilmiştir. Ancak hemen belirtelim ki Kant'ın idealist düşüncesine paralel olarak insan aklını temele alan ahlak anlayışı bir yeniliğe işaret etmekle birlikte kendinden sonra gelen Alman idealistlerince (Fichte, Hegel) ve değerler etiğinin kurucu filozoflarınca (Scheler, N. Hartmann) eleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, 'Ben'in, ahlakın temelini kurmada ne denli geçerli kılınabileceğini hem değerler etiği açısından hem de Alman İdealizmi çerçevesinde eleştirel açıdan bir değerlendirme yaparak etiğin insana göreli anlamını tartışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etik, idealizm, geist, özgürlük, ben bilinci.

